

## ЯКАСНЫЯ ЗМЭНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЭКАНАМІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў ХХ–ХХІ ст.

Працэсы, якія характарызуюць развіццё беларускай літаратурнай мовы ў ХХ–ХХІ ст., паўплывалі на колькасны і якасны склад беларускай эканамічнай тэрміналогіі. Аналіз этапаў фарміравання беларускай эканамічнай тэрміналогіі, даследаванне дадзенай тэрмінасістэмы ў структурным і сістэмным аспектах дазваляе выявіць дынамічныя працэсы ў ходзе яе фарміравання і развіцця (у дыяхраніі). Пры аналізе адпаведных працэсаў неабходна ўлічваць катэгорыю моўнай нормы, якая на працягу ХХ–ХХІ ст. неаднойчы змянялася. Да ліку якасных змен у беларускай эканамічнай тэрміналогіі адносяцца змены ў семантыцы тэрмінаў, змены ў правапісе, а таксама працэсы семантычнай архаізацыі тэрміналагічных паняццяў.

Семантычныя змены ў лексіцы і ў тэрміналогіі даследавалі С. В. Грынеў-Грыневіч, Д. М. Шмялеў, А. Ш. Даўлетукаева, І. А. Радчанка, В. Ф. Ракіна, Л. М. Аляксеева, Н. М. Карпухіна, С. М. Струкава, І. І. Савіцкая, Т. В. Капейко і інш.

Асноўнымі шляхамі змянення значэння тэрміна з’яўляюцца:

- метафарызацыя – працэс пераносу назвы з аднаго прадмета на другі на аснове падабенства формы, колеру і функцыі і інш.;
- тэрміналагізацыя – набыццё агульнаўжывальным словам прыметы тэрміналагічнасці;
- транстэрміналагізацыя – пераход тэрміна з адной тэрміналагічнай сістэмы ў іншую са змяненнем значэння;
- метанімія – перанос назвы з аднаго класа аб’ектаў на другі на аснову сумежнасці;
- дэтэрміналагізацыя – страта тэрмінам тэрміналагічнасці ў выніку яго выхаду з тэрміналагічнай сістэмы.

Найбольш распаўсюджанай лексіка-семантычнай з’явай у беларускай эканамічнай тэрміналогіі з’яўляецца метафарызацыя тэрмінаў. Даследчыкі заўважаюць, што калі метафара ў мове «становіцца прамой назвай дадзенай рэчы» [1, с. 76–77], то ў тэрміналогіі за любой метафарай стаіць значэнне тэрміналагічнае.

Метафара ўзнікае ў тэрміналогіі як вынік параўнання, а таксама паводле падабенства знешняга выгляду (формы), функцыі (дзеяння), месцазнаходжання, колеру, асацыяцыі, некалькіх прымет [1]. У беларускай эканамічнай тэрміналогіі можна вылучыць наступныя віды метафар.

**Паводле асацыяцыі.** Гэта самая вялікая група тэрміналагічных адзінак, утвораных, як правіла, па мадэлі «прыметнік + назоўнік». Усе тэрміны з гэтай групы маюць у сваім складзе тэрміналагічныя элементы, якія выклікаюць асацыяцыі з агульнаўжывальнымі словамі: *валюта замкнёная* [2, с. 23], *валюта устойлівая* [2, с. 77], *валюта цвёрдая* [2, с. 71].

**Паводле падабенства функцыі (дзеяння).** Асноўная частка тэрміналагічных словазлучэнняў пабудавана па мадэлі «назоўнік, утвораны ад дзеяслова + назоўнік»: *задавальненне патрэб* [2, с. 76], *закрыцце рахункаў* [2, с. 23], *замарожванне даходаў* [2, с. 23], *кан’юнктура рынку* [2, с. 31].

**Паводле падабенства знешняга выгляду (формы):** *комплекс знешне-эканамічны* [3, с. 194], *стымуляванне перакрываемае* [4, с. 123], *тавары-праводная сетка* [2, с. 73].

**Паводле падабенства месцазнаходжання:** *інтэграцыя вертыкальная* [5, с. 12], *нізавы ўлік* [2, с. 44], *пазіцыя валютная* [3, с. 193], *разлік гаспадарчы нізавы* [2, с. 44].

**Паводле падабенства колеру:** *металургія каляровая* [6, с. 63], *металургія чорная* [6, с. 66], *процэнт чырвоны* [7, с. 57], *сторна чырвоная* [8, с. 11].

Беларускія эканамічныя тэрміны шляхам метафарызацыі ўтвараліся ў асноўным на аснове падабенства па асацыяцыі або функцыі: гэта звязана з суаднесенасцю эканамічных тэрмінаў з абстрактнымі працэсамі і паняццямі.

Да тэрмінаў, якія развілі мнагазначнасць у выніку метафарызацыі, адносяцца: *выхад (прадукцыі)* [9, с. 53], *гульня* [9, с. 119], *заахвочванне* [9, с. 99], *забарона* [2, с. 24].

Яшчэ адной лексіка-семантычнай з’явай у беларускай эканамічнай тэрміналогіі з’яўляецца **ажыўленне ўстарэлых слоў**: «у перыяд адраджэння пісьмовай мовы і пашырэння яе функцый узнікае асаблівая патрэба ў новых словах, а значыць, і неабходнасць у адшуканні ўсе новых крыніц папаўнення лексічнага складу» [10, с. 116].

У працэсе фарміравання некаторых беларускіх эканамічных тэрмінаў дынаміка не прасочваецца. Гэта, як правіла, *гістарызмы* – «словы, якія выйшлі з актыўнага ўжытку і перайшлі ў пасіўны склад лексікі з той прычыны, што зніклі рэаліі (прадметы, з’явы, паняцці), для абазначэння якіх яны існавалі» [11, с. 18]. Такія тэрміны прадстаўлены ў картатэцы беларускіх эканамічных тэрмінаў у адным варыянце, прыведзеным у «Слоўніку бугальтэрскае тэрмінолегіі» (1928). Паняцці, абазначаныя дадзенымі тэрмінамі зніклі: *арцельшчык* [12, с. 52], *базіс* [13, с. 8], *барацьба клясавая* [14, с. 198], *імабіль* [12, с. 58], *інтарэс клясавы* [15, с. 503], *разверстка харчовая* [16,

с. 102]. Такія тэрміны, як правіла, абазначаюць рэаліі савецкага часу і сустракаюцца ў крыніцах беларускай эканамічнай тэрміналогіі адпаведнага перыяду<sup>1</sup>.

Змены адбыліся ў архаізмах – тэрмінах, якія абазначаюць устарэлыя назвы з’яў, прадметаў, паняццяў: *арытмэтыка камэрцыйная* [12, с. 59], *база*, *лабаз* [12, с. 53], *бракар* [12, с. 53], *вылічэнне курсавое* [12, с. 60], *выпазычка* [12, с. 54], *дыфэрэнцыя* [12, с. 56].

Тэрміны-архаізмы, у адрозненне ад гістарызмаў, суадносяцца з сучаснымі эканамічнымі паняццямі. Пар.: *арытмэтыка камэрцыйная* [12, с. 59] – *падліковы працэс* [8, с. 29], *вылічэнне курсавое* [12, с. 60] – *курсавая розніца* [2, с. 33], *купец* [13, с. 503] – *прадпрыемец (прадпрымальнік)* [17, с. 85], *маклак* [12, с. 61] – *пасрэднік* [18, с. 24], *пераказ поштай; паштовы пераказ* [12, с. 64] – *перавод* [19, с. 49].

Прычыны семантычнай архаізацыі тэрмінаў даследчыкі бачаць у наступным: «першая, інтралінгвістычная прычына, накіравана на пераадоленне “лішняга” слоўнікавага складу і датычыць шматлікай катэгорыі назоўнікаў дэнататыўнага і абстрактнага характару... Другая, пазамоўная прычына, звязана з састарэннем саміх паняццяў, якія абазначаліся пэўнымі словамі; тут выяўляецца сувязь лексічных значэнняў з пазамоўнай рэчаіснасцю і рэфэрэнтным аднясеннем)» [20, с. 51–52].

Да ліку тэрмінаў, якія ў XX ст. лічыліся **неалагізмамі**, адносяцца наступныя адзінкі: *адмонізацыя* [12, с. 51], *акомэнда* [12, с. 51], *акцыдэнцыя* [12, с. 52], *барат* [12, с. 53], *дыто* [12, с. 56]. Дадзеныя тэрміны, з’яўляючыся запазычаннем, увайшлі ў склад беларускай эканамічнай тэрміналогіі пераважна ў 20-я гг. XX ст і выкарыстоўваюцца ў дадзенай галіне тэрміналогіі і сёння (са зменамі ў правапісе).

На працягу станаўлення, фарміравання і развіцця беларускай эканамічнай тэрміналогіі беларускі правапіс неаднаразова мяняўся. У 20-я гг. XX ст. тэрмінолагі карысталіся тарашкевіцай, пасля рэформы 1933 года правапіс быў кардынальна зменены. А. І. Жураўскі адзначае, што «ў даваенных замежных выданнях на беларускай мове больш ці менш паслядоўна захоўваліся правапісныя і граматычныя нормы дарэформеннага беларускага правапісу, тады як у Савецкай Беларусі ўсе выданні прытрымліваліся толькі новага правапісу, прынятага ў 1933 г. Так фактычна ўзніклі два варыянты беларускай літаратурнай мовы, адрозненні паміж імі выяўляліся ў правапісных нормах, граматычных формах і ў лексіцы» [21, с. 8]. Правілы гэтай рэформы былі ўдакладнены ў «Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»

---

<sup>1</sup> У «Слоўніку бугальтэрскае тэрміналогіі» (1928), «Палітычнай эканоміі» Л. Любмівава (1925) «Палітычнай эканоміі ў сувязі з тэорыяй савецкай гаспадаркі» І. Лапідуса (1931), «Пачатковым курсе палітычнай эканоміі» Л. А. Лявонцьева (1936) дадзеныя тэрміны гістарызмамі не з’яўляюцца і абазначаюць актуальныя на той час паняцці з эканамічнай сферы. У тэрміналагічных крыніцах канца XX – пачатку XXI ст. (Г. І. Базылева «Слоўнік эканамічных тэрмінаў» (1992); О. П. Зенькович «Краткий русско-белорусский словарь экономических и бухгалтерских терминов» (1994); С. Я. Янчанка «Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі» (1999); С. Ф. Шымкувіч «Эканамічная гісторыя Беларусі» (2002); А. М. Савіцкая «Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў» (2007)) тэрміны-гістарызмы ўжываюцца для найбольш максімальнай перадачы ўсіх эканамічных рэалій.

1959 года. На сучасным этапе арфаграфічныя нормы былі мадыфікаваны ў 2008 годзе ў сувязі з выхадам новай рэдакцыі «Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі». Пастаянныя змены моўных норм вядуць да якасных змен у беларускай эканамічнай тэрміналогіі.

Эвалюцыя семантычных змен у межах беларускай эканамічнай тэрміналогіі прывяла да якасных змяненняў унутры дадзенай галіны. Якасныя змены беларускіх эканамічных тэрмінаў праяўляюцца ў пэўнай трансфармацыі іх значэння, гучання, ужывання. Сюды адносіцца калькаванне тэрмінаў з рускай мовы, архаізацыя тэрмінаў, тэндэнцыя да вяртання ўстарэлых слоў у актыўны ўжытак, семантычны спосаб утварэння беларускіх эканамічных тэрмінаў.

#### ЛІТАРАТУРА

1. *Струкава, С. М.* Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка па нафта- і газаздабычы : вучэб. дапам. / С. М. Струкава. – Наваполацк : ПДУ, 2004. – 297 с.
2. Краткий русско-белорусский словарь экономических и бухгалтерских терминов / сост. О. П. Зенькович [и др.] ; под ред. О. П. Зенькович. – Минск : Ураджай, 1994. – 88 с.
3. Внешнеэкономическая деятельность : словарь-справочник / С. Ю. Кричевский [и др.] ; под ред. С. Ю. Кричевского. – Минск : Выш. шк. 1992. – 208 с.
4. Маркетинг : словарь-справочник / Л. В. Бедрицкая [и др.]. – Минск : Выш. шк., 1993. – 333 с.
5. Слоўнік эканамічных тэрмінаў / склад. Г. І. Базылева. – Мінск : МДП, 1992. – 54 с.
6. Слоўнік па эканоміцы : праект для абмеркавання / Акад. навук Беларус. ССР, галоў. рэд. БСЭ. – Мінск, 1967. – 88 с.
7. *Шаршнёў, А. В.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка / А. В. Шаршнёў. – Мінск : Прыватны ін-т кіравання і прадпрымальніцтва, 2010. – 85 с.
8. Падлік, аналіз, кантроль : Руска-беларускі тлумачальны слоўнік / склад. В. І. Стражаў [і інш.]. – Мінск, 1990. – 32 с.
9. *Дубовик, А. Е.* Англо-руско-белорусский словарь менеджера = English-Russian-Belarussian dictionary for a manager = Англа-руско-беларускі слоўнік менеджара / А. Е. Дубовик. – Мінск : Выш. шк., 1996. – 320 с.
10. *Баханькоў, А. Я.* Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд / А. Я. Баханькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 230 с.
11. *Губкіна, А. В.* Беларуская мова. Эканамічная лексіка / А. В. Губкіна, В. А. Зразікава. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2009. – 198с.
12. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск, 1928. – Вып. 17 : Слоўнік бухгалтарскай тэрміналогіі : расійска-беларускі слоўнік : праект. – 71 с.
13. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Магілёў. дзярж. ун-т харчавання, Кафедра гуманіт. дысцыплін ; склад.: А. М. Савіцкая, А. У. Бунас. – Магілёў : МДУХ, 2007. – 86 с.
14. *Любімаў, Л.* Палітычная эканомія : пачатковы курс / Л. Любімаў. – Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1925. – 208 с.
15. *Лапідус, І.* Палітычная эканомія ў сувязі з тэорыяй савецкай гаспадаркі / І. Лапідус. – Мінск : Белдзяржвыд-ва, 1931. – 516 с.

16. *Шымуковіч, С. Ф.* Эканамічная гісторыя Беларусі / С. Ф. Шымуковіч. – Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэсп. Беларусь, 2003. – 243 с.
17. *Агароднікава, С. В.* Беларуская мова : зб. практыкаванняў для студэнтаў эканам. ВНУ / С. В. Агароднікава, М. І. Бажкова, І. І. Навасельцава. – Мінск : БДЭУ, 1999. – 88 с.
18. Краткий англо-белорусско-русский экономический словарь (приложение к учебнику «English for Businessmen») / Л. С. Решетова [и др.] ; под ред. Л. С. Решетовой. – Минск, 1995. – 45 с.
19. *Гассиева, И. И.* Словарь-минимум экономических терминов: Русско-белорусско-англо-французско-арабский : в 2 ч. / Белорус. гос. ун-т ; ред. Р. В. Михновец. – Минск, 1995. – Ч. 2 : Л – Я. – 1995. – 88 с.
20. *Струкава, С. М.* Лексіка беларускай мовы: гісторыя і сучаснасць / С. М. Струкава. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 776 с.
21. *Жураўскі, А. І.* Праблемы норм беларускай літаратурнай мова / Акад. навук Беларусі, Беларус. кам. славістаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 35 с.